

УДК 94:342.7(=163.41)(439.2)''18/19'' ; 94:342.24(497.113)''18/19''

Др Љубомирка Кркљуш

редовни професор Правног факултета Универзитета у Новом Саду
ljkrkljus@sbb.rs

АУТОНОМИЈА ВОЈВОДИНЕ ДО 1918. ГОДИНЕ – ДА ЛИ ЈЕ ПОСТОЈАЛА, КАДА И КАКВА?

Ауторка у раду даје преглед правног положаја Срба у Јужној Угарској, да би се показало да ли је за време Хабзбуршке монархије постојала аутономија Војводине. Срби су одмах после Велике сеобе и касније у више наврата тражили посебну територију, како би се обезбедио њихов национални опстанак, али ти захтеви нису били прихваћени. Статус Срба је био регулисан царским привилегијама, које су им давале персоналну аутономију, као припадницима православне вере и српског народа. Привилегије су постепено ограничаване, да би на крају биле сведене на црквена и школска питања. Српска Војволовина је проглашена на Мајској скупштини 1848. године и у току неколико месеци је на делу територије која је проглашена за Војводину изграђена српска организација власти. Војволовина није била призната од стране аустријског двора. После угушења мађарске револуције, да би се окрњио територијални интегритет Угарске, цар је прогласио оснивање Војводства Србије и Тамишког Баната. Оно је било административно-територијална јединица у централизованом и апсолутистички уређеној држави. Није постојала никаква самоуправа, а српско становништво било је у мањини. Војводство је укинато 1860. године. На црквено-народном сабору 1861. године, Благовештенском, формулисан је захтев за успостављање Војводине, као аутономне територије, који није прихваћен. Закључци Благовештенског сабора су до краја живота Срба под Аустроугарском остали њихов политички програм, који никада није био остварен. Ауторка закључује да Војволовина није постојала као област са територијалном аутономијом за време хабзбуршке владавине и да је у то време представљала само једну политичку идеју, политички програм Срба у Јужној Угарској.

Кључне речи: Појам и назив Војводине. – Српске привилегије. – Српски покрет 1848–1849. – Војводство Србија и Тамишки Банат. – Благовештенски сабор.

Овога октобра навршава се 320 година од краја Велике сеобе Срба. Масовно пресељење Срба одиграло се 1690. године, у току и као последица Великог бечког (Морејског) рата (1683–1699), једног

од оних догађаја какви се обично називају светско-историјским и који је имао преломну улогу и значај у европској историји. Турска је тада покушала да продре дубоко у средњу Европу једним од својих највећих и најдужих похода, а европске државе се удружиле против Османског царства, што се завршило Карловачким миром и поразом Турске. У повести српског народа, последице Велике сеобе биле су судбоносне, и по део народа који је остао на старим стаништима и по онај који се нашао на новим територијама. С обзиром на то да је број српског становништва у Аустријској царевини драматично повећан Сеобом, било је неопходно да се његов правни положај утврди. Стога се статус Срба везује за привилегије које су тада издали аустријски цареви. У српској историографији Великој сеоби је заслужено посвећена велика пажња, али су закључци појединих истраживача често били прожети и мотивисани политичким ставовима и погледима. Постојала су веома различита и супротстављена мишљења о неким битним питањима везаним за сеобу: њеном карактеру, броју Срба који су у сеоби учествовали, њеним последицама, природи царских привилегија и статусу српског народа по досељењу, па чак и о самом времену главног таласа сеобе. Разлози ових несугласица нису увек били научни, па је ову појаву један наш угледни савремени историчар означио као интерпретацију и пројекцију садашњости у прошлости, као манипулисање прошлошћу у корист садашњости.¹

Тумачење историјских чињеница у функцији одређеног политичког става и програма својствено је нашој политичкој сцени и у новије доба. Већина, или готово сви заговорници што веће самосталности Војводине, увек наглашавају да је она аутономију одувек имала, односно да је Војводина постојала и за време хабзбуршке владавине. Захтеви за већу аутономију, поред разлога савремених политичких циљева и интереса, поткрепљују се и тим аргументом – историјског трајања, традиције и неке врсте стечених права. О томе се најчешће говори с изразитом сигурношћу, али без ослоњања управо на елементарне историјске чињенице. Стога сматрамо да није сувишно подсећање на настанак појма Војводине као политичког програма и на настојања да се тај програм оствари, да би се одговорило на питање какав је био правни положај српског народа и да ли је постојала Војводина као област са територијалном аутономијом за време трајања Хабзбуршке монархије.

1. ПОЈАМ И НАЗИВ ВОЈВОДИНЕ

Термин Војводина, данас назив области и аутономне јединице у Републици Србији, историјски је настао и веома дуго био само

¹ А. Форишковић, *Теклије војничко племство XVIII века*, Матица српска, Нови Сад 1985, 104.

политички појам који је означавао јединствену националну и политичку заједницу, кроз коју је српски народ настањен у Хабзбуршкој монархији настојао да сачува свој верски, етнички и национални идентитет у склопу туђе државе. Ради остварења и очувања својих верских и националних права, Срби су се дуго борили да добију своју засебну територију, на којој ће уживати одређену политичку самосталност. Мисао о аутономији – Српској Војводини представљала је срж политичког живота, темељ политичке мисли и политичке, па и оружане борбе коју су Срби ради остварења својих националних права у Јужној Угарској водили готово два и по столећа. У току те дуготрајне и упорне борбе, изграђен је појам Војводине, који је у своме знаменитом Туцинданском чланку језгровито и потпуно изразио Светозар Милетић: „Војводство – то значи биће политично народа српског с ове стране“.² Педесет година после револуције 1848. године, Гига Гершић, омладинац, Милетићев сарадник, чувени правник, закључио је да је део српског народа који се доселио под патријархом Чарнојевићем донео у нову постојбину јасну свест о својој индивидуалности, која се у њему ни у време најтежег робовања под Турцима није сасвим гасила: „Политички израз те вазда будне националне свести била је мисао Војводине“.³

Када су у току прве фазе револуционарних догађања 1848. године, марта и априла месеца, формулисани политички захтеви српског становништва, преовлађивао је као назив за област која се тражила – Војводина, и војвода, као назив за њеног политичког поглавара. Ова је титула имала више заступника него назив деспота, који се такође помињао. Објашњење се може наћи у историјском значењу обеју титула. Већ крајем XIV века започеле су сеобе мањих или већих група Срба у Угарску, а настављене много интензивније после пада српске државе. Угледнији Срби са већим групама пратилаца и војника били су добродошли угарским краљевима ради попуњавања проређене војске и насељавања ратовима потпуно опустошених пограничних територија. Угарски владари настојали су да међу последњим потомцима породице Бранковића нађу старешине Србима који су живели у Угарској, те су им признавали достојанство деспота. После изумирања последњих Бранковића почетком XVI века, титула деспота је додељивана представницима истакнутијих породица, углавном властели са знатним поседима. Они су предводили Србе у ратним походима као војне старешине, а нису имали никакву политичку власт. Последњи деспот, именован 1537. године, био је Павле

² С. Милетић, „На Туцин-дан“, *Изабрани чланци* (прир. Мирослав Јерков), Нови Сад 1939, 25.

³ Г. Гершић, *После педесет година (Успомене и рефлексије о српском покрету г. 1848)*, Земун 1912, 8–9.

Бакић. После његове смрти исте године, деспоти више нису били именовани.⁴

У војним формацијама које су сачињавали Срби, они су добијали и положаје нижих војних старешина, „војвода“.⁵ Титула војводе била је позната у српској средњовековној држави као високо војно достојанство. Већ пред крај живота цара Душана долази до милитаризације државне управе, тако да војводе, у чијој су надлежности били војни послови, добијају као заповедници војних одреда све већи значај у државној власти, да би већ до краја XIV века потпуно потиснули жупане као локалне управитеље.⁶ У време деспотовине и у војној и у грађанској управи се среће титула војводе; на двору постоји велики војвода, док су друге војводе биле намесници у главним местима и војне старешине.

Као обележје старешинства и угледа, назив војводе се задржао и после турског освајања. Њега су носиле старешине појединих заједница, које су у доба турске владавине имале одређене самоуправе. Тако је и последњи деспот Павле Бакић, пре свог пресељења у Угарску 1525. године, имао титулу војводе.⁷ Како су Срби у Угарској били претежно организовани као војници, разумљиво је што је звање војводе, као ознака војног старешине још из доба српске државне самосталности, временом добијало на значају и потискивало у заборав достојанство деспота које је све више представљало историјско сећање, а све мање живело у стварности. Тако је, етимолошки, назив „Војводина“ настао вероватно отуда што се српско становништво досељавало под вођством својих старешина, војвода.⁸

Важну улогу у опредељивању за титулу војводе, а не деспота као политичког поглавара српског народа, у току револуционарних збивања 1848. године одиграо је још један разлог. Изрази „деспот“ и „деспотовина“ асоцирали су на деспотску, недемократску владавину. Михаило Полит-Десанчић помиње како се на омладинском скупу на Венцу о Цветима 1848. године Светозар Милетић није сложио са предлогом да се територија, на којој су Срби желели да добију политичку аутономију назове „деспотовина“. „То никако!“ – рече Миле-

⁴ С. Ћирковић, „Српски живаљ на новим огњиштима“, *Историја српског народа II*, Београд 1982, 432–438; „Последњи Бранковићи“, *Историја српског народа II*, Београд 1982, 455.

⁵ С. Ћирковић, „Српски живаљ на новим огњиштима“, 437.

⁶ М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997, 288–292.

⁷ С. Ћирковић, „Срби у одбрани угарских граница“, *Историја српског народа II*, Београд 1982, 473–475.

⁸ П. Скок, „Топономастика Војводине“, *Војводина I*, Нови Сад 1929, 110.

тић. „У данашњем времену слободе и слободоумља деспотовина би Србе веома жигосала“.⁹

2. ВЕЛИКА СЕОБА

2.1. Правни положај српског народа после сеобе

У аустријским земљама је и пре Велике сеобе било доста српског становништва, чији број није могуће тачно утврдити. Пораз Турака под Бечом на самом почетку рата, 1683. године, охрабрио је покорене балканске народе да се дигну против турске владавине. Суочен са претњом напада са запада, аустријски цар Леополд I је настојао да у рат укључи и народе југоисточне Европе. Користећи устанке народа, Аустрија је почела да придобија домаће становништво као савезнике различитим дипломатским средствима, обећавањем повластица и привилегија старешинама и црквеној јерархији.

У рату је учествовао велики број српских добровољаца. Када се ратна срећа променила, после пораза царске војске код Качаника 2. јануара 1690. године, Срби су почели да се повлаче заједно са аустријском војском, плашећи се турске одмазде. Цар Леополд I покушао је да их одврати од иселјавања и да их охрабри да наставе борбу против Турака, захтевајући да не напуштају своја огњишта. У прогласу којим је позвао хришћане на устанак, потписаном 6. априла 1690. године, познатом као *Litterae invitatoriae*, обећао је да ће бити поштоване старе повластице, слобода вере, слобода избора војводе, ослобођење од свих дажбина и терета изузев оних које су даване у старо време, пре турског освајања, слободан посед добара која буду освојили од Турака.¹⁰

⁹ М. Полит-Десанчић, *Како је то било у нас Срба у Буни године 1848*, Нови Сад 1996, 78.

¹⁰ Ј. Радонић, М. Костић, *Српске привилегије од 1690. до 1792*, Београд 1954; С. Симеоновић-Чокић, „Српске привилегије“, *Војводина II*, 52. У вези с карактером овог царског прогласа постојале су у историографији супротстављене оцене, у погледу тога да ли је он представљао позив у сеобу или само обећање одређених привилегија после аустријског освајања. Исто тако, дуготрајне полемике и контроверзе, које нису завршене јединствено прихваћеним закључцима, постојале су и у погледу саме сеобе: њеног карактера, броја пресељеног становништва и правне природе привилегија које су издале хабзбуршки владари. О томе је писао знатан број истакнутих историчара и других научника и јавних радника: И. Руварац, *Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу и Арсенију Црнојевићу патријарху с три излета о такозваној Великој сеоби српског народа*, Београд 1898; Ј. Н. Томић, *Десет година из историје српског народа и цркве под Турцима (1689–1693)*, Београд 1902; Ј. Радонић, „Војводина од Велике сеобе (1690) до сабора у Крушедолу (1708)“, *Војводина II*; М. Костић, „О постању и значају тзв. „Инвитаорије“ Леополда I балканским народима од 6. априла 1690“, *Историски часопис*, књ. 2, Београд 1951; Р.

Право избора војводе ушло је у царев проглас вероватно као резултат представки Ђорђа Бранковића, који се издавао за потомка последње српске владарске лозе, Бранковића. Настојећи свим средствима да привуче савезнике, на самом почетку рата, 7. јуна 1683. године, цар је Бранковићу издао диплому којом му даје својство барона Угарске краљевине, признаје порекло од српске владалачке породице и наследно право на неке области. Цар је рачунао да ће овим гестом приволети Бранковића да утиче на Србе да се подигну против Турака. Касније, у току рата, у склопу дипломатско-политичких акција на придобијању становништва Балкана за борбу против Турака, цар је 20. септембра 1688. године, преко угарске дворске канцеларије, уврстио Бранковића у ред угарских грофова и признао га за господара Илирије и великог војводу Горње и Доње Мезије и других земаља. Бранковић је успео да придобије знатан број српских добровољаца у аустријску војску. Међутим, када је начинио програм о васпостављању српске државе уместо европске Турске, под именом „Илирик“ или „Илирска краљевина“ и прогласио се за наследног господара и деспота те државе, то је изазвало негодовање и забринутост царских војсковођа и самога цара, те је Бранковић затворен и интерниран у Беч.¹¹

Пошто је у царевом прогласу било мало речи о правима и повластицама цркве, на збору црквених и световних старешина и народа у Београду 18. јуна 1690. године одлучено је да се цару Леополду упути јенопољски епископ Исаија Ђаковић да би се потврдило

Веселиновић, „О неким питањима народних покрета с краја XVII века“, *Историјски гласник*, св. 1–2, Београд 1959; Г. Станојевић, *Србија у време Бечког рата*, Београд 1976; Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини I–III*, Нови Сад 1990; Д. Богдановић, *Књига о Косову*, Београд 1985; С. Симеоновић-Чокић, „Српске привилегије“, *Војводина II*; М. Јакшић, „Природа преласка Срба у Угарску 1690 и Привилегије“, *Летопис Матице српске*, књ. 206, Нови Сад 1901; Г. Гершић, „После педесет година“, *Дело*, књ. 19, Београд 1898; А. Ђукић, „Кад су се Срби са патријархом III Чарнојевићем доселили у земље мађарске круне“, *Јавор*, бр. 11–12, Нови Сад 1891; Ј. Томић, *Сеоба Срба*, Нови Сад 1908.

¹¹ Бранковић је затворен „из државних разлога“, без одређене кривице: *Nihil male fecit, sed sic ratio status exposcit*. У прогонству и тамници је провео време од 1689. до смрти у Хебу 1711. године. Мада нереалан, његов програм је имао велики значај у потоњем политичком животу Срба у Аустрији. Бранковић је био аутор и веома обимног историјског дела, *Славено-србских хроника*, те се сматра и за зачетника модерне српске историографије. (Ј. Радонић, *Гроф Ђорђе Бранковић и његово време*, СКА, Посебна издања XXXIII, Београд 1911, 77, 122–143, 345–346; Ј. Радонић, *Ђурађ II Бранковић*, „деспот Илирика“, Цетиње 1955, 26; Р. Веселиновић, „Развитак мисли о српској државности у ослободилачким покретима и устанцима током XVI–XVII столећа“, *Историјски часопис XXI*, 1976; Р. Самарџић, „Ђорђе Бранковић, Историјске и политичке основе првога српског програма“, *Писци српске историје*, III, Просвета, Београд 1986, 11–12; С. Симеоновић-Чокић, 52; Ј. Радонић, „Војводина од Велике сеобе (1690) до сабора у Крушедолу (1708)“, *Војводина II*, Нови Сад 1939, 6.

признање црквене аутономије и патријархове јурисдикције у оном обиму каква је била под Турцима. Уз Бранковићеву помоћ и савет, Ђаковић је у представци цару молио да се верска аутономија и друга права и повластице признају и староседеоцима, а не само тек досељеном становништву.

У привилегији издатој 21. августа 1690. године, детаљно су утврђена права цркве. Цар је прихватио захтеве које му је сабор у Београду упутио преко Исаије Ђаковића, те се може сматрати да садржина ове привилегије и начин њеног настанка, као резултата преговора између цара и представника српске црквене јерархије и народа, оправдавају тумачење да су услови под којима су се Срби доселили имали карактер својеврсног уговора, да је њихов положај решен *per modum pacti*.¹²

Страх од турских репресалија показао се као оправдан, те су Срби почели масовно да се повлаче после пораза царске војске. Последње избеглице прешле су Дунав и Саву почетком октобра. С обзиром на релативно малобројне и недовољно поуздане изворе, процене о броју избеглог становништва веома се разликују.¹³ У односу на тадашњу густину насељености и број становника, и најмањи од ових претпостављених бројева био је у ствари веома велики. Г. Станојевић сматра да је Србија тада имала највише до 200.000 становника Срба, без Турака и странаца.¹⁴

Досељени Срби су на скупу одржаном 20. марта 1691. године изразили готовост да ступе у аустријску војску, али су тражили да се потомак њихових деспота Ђорђе Бранковић пусти на слободу. Док се то не догоди, молили су дозволу да изаберу другу личност која ће заменити „војводу и деспота“ на челу народа.¹⁵ Бранковић

¹² Јована Христиф, барона Бартенштајна, *Кратак извештај о стању расејаног многобројног илирског народа по цар. и краљ. наследничким земљама*, У Бечу 1866, 27. Закључак да је положај пресељеног српског народа почивао на некој врсти уговора најчешће је оспоравао И. Руварац, али је супротни став имао већи број заступника. К. Суботић наводи изворе из тајне царске архиве у Бечу, на основу којих закључује да се може прихватити мишљење да су се Срби доселили *per modum pacti*, К. Суботић, *О главној сеоби Срба под Арсенијем III Чарнојевићем и о првим српским привилегијама*, У Земуну 1897, 20–21.

¹³ Патријарх Арсеније III Црнојевић помиње 37.000–40.000 фамилија, те је тај податак многим истраживачима послужио као основ за утврђивање броја пребеглих Срба, мада је он од других и оспораван. Процене броја пресељених Срба веома се разликују: 30.000 душа (Р. Самарџић), 70.000–80.000 (И. Руварац и Д. Ј. Поповић), 70.000 (Г. Станојевић), 370.000–400.000 душа (Ј. Х. Швикер), најмање 185.000 (Д. Богдановић).

¹⁴ Г. Станојевић, 23. Станојевић под Србијом подразумева територију тзв. уже Социјалистичке Републике Србије из времена када је писао своју студију.

¹⁵ Ј. Радонић, *Гроф Ђорђе Бранковић*, 450; Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба у Угарској*, Матица српска, Гутенбергова галаксија, Нови Сад – Београд 1999, 37.

није ослобођен, а цар је допустио да се изабере његов заменик. За подвојводу су Срби 6. или 7. априла 1691. године изабрали капетана Јована Монастерлију, што је цар потврдио 11. априла. У декрету о именовану назначено је да ће се подвојвода бринути о пословима српског народа и управљати Србима. Међутим, његова власт се простирала само над Србима у Бачкој и Банату, а њен делокруг није ближе одређен. Управљао је војницима и имао административну власт над Србима у том крају, али су на ту власт претендовали и вршили је и угарски органи. Монастерлија је био биран више за команданта српске милиције, него за политичког поглавара народа. После њега више нису биле биране српске војводе.¹⁶

Следећа привилегија издата је одмах после сеобе, 21. августа 1691. године, преко угарске дворске канцеларије, и упућена Србима у Угарској и Славонији, а потом и осталим земљама. Потврђена су у целини права и повластице садржана у претходним актима и додата нека нова: Срби могу да остану под вођством и управом сопствених власти, могу несметано уживати од владара добијене привилегије и држати се својих обичаја. Зависиће од архиепископа као црквеног поглавара не само у црквеним, него и у световним стварима. Карактеристично је да је већ у овој привилегији потпуно изостављена институција војводе као световног поглавара, иако су Срби више пута покретали то питање, а поглавар цркве добио је и световну власт.¹⁷

Цар се у Привилегији од 21. августа 1690. године обраћа патријарху, црквеним и световним елементима и самој српској православној цркви као „верској заједници грчког обреда и српске народности“.¹⁸ То је био основни правни акт којим је уређен положај српског народа под влашћу аустријског цара и угарског краља Леополда I. Као и у овој привилегији, српске избеглице се и у касније издатим државним документима означавају увек као „једна државна целина, као ‘заједница грчке вере и српског народа’ или као ‘рацки’, ‘илирски’ или ‘српски народ’, као ‘рацки или илирски народ’ (*gens rasciana, populus Illyricus*), итд. Привилегије говоре, надаље, о ‘духовним и световним сталежима’ (*Ecclesiasticis et saecularibus Statibus*), у које су поред *епископа и монашких и световних духовника* спадали још и *капетани, поткапетани, барјактари и официри рацке*

¹⁶ А. Ивић, *Историја Срба у Војводини, од најстаријих времена до оснивања потиско-поморшке границе (1703)*, Нови Сад 1929, 304–307.

¹⁷ С. Симеоновић-Чокић, 56. Поред поменутих привилегија, крајем XVII века цар Леополд I је издао још три: *Заштитну диплому* од 11. децембра 1690. године, *Привилегију* од 20. августа 1691. године и *Привилегију* од 4. марта 1695. године. То су основне привилегије које су касније потврђиване, тумачене, допуњаване и мењане, а издаване су и нове којима су регулисана нека нова питања. Привилегије су систематизоване и кодификоване, а и доста измењене у *Деклараторијалном рескрипту* 1775. и *Конзисторијалној системи* од 1782. године.

¹⁸ С. Симеоновић-Чокић, 55.

милиције, као и ‘сопствени магистрати’ српских избеглица¹⁹. Српска црква је призната за установу јавног права. Тако су Срби своје захтеве поткрепљивали чињеницом да су у свим привилегијама помињани као целина, заједница и нација, а не као становништво.²⁰

2.2. Захтеви за територију

Готово од самог почетка досељавања српског становништва наметнуло се питање територије, јер су Срби приликом насељавања наилазили на тешкоће и долазили у сукобе са представницима грађанских, војних и црквених власти. Већ у јесен 1693. године патријарх је у Бечу, у договору са Бранковићем, одлучио да Срби затраже одвојено земљиште. По повратку из Беча, у споразуму с Монастерлијом, патријарх је у јануару 1694. године сазвао народни збор у Баји, где је одлучено да се захтева додељивање посебне територије Србима, у Малој Влашкој (средња Славонија), где би се населили као војнички организована заједница, под управом својих старешина и под непосредном краљевом влашћу. То им није било допуштено, већ им је отписом Дворског ратног савета од 31. маја 1694. године додељена област између Доњег Дунава и Тисе (Банат), али не као посебна територијална јединица са српском управом, него само са персоналним повластицама за Србе. Подређени су непосредно краљу и ослобођени од жупанијских и спахијских дажбина. Обећано им је да ће бити враћени на своја огњишта, чим то околности допусте.²¹ Патријарх Арсеније је 1706. године у молби новом цару Јосифу I поновио захтев за посебну територију, а његов наследник митрополит Исаија Ђаковић је такође подсетио Јосифа I, 4. јануара 1709. године, да је његов отац намеравао да Србима да посебну област.²²

Одмах после Карловачког мира 1699. године двор је почео организовање нових сектора Војне границе према Турском царству. Од 1700. до 1703. године уређене су Посавско-подонавска и Потиско-поморишка граница. Територија која је остала изван Војне границе припала је Бечкој дворској комори и угарским жупанијама.²³ Тако су Срби од почетка XVIII века живели под коморском, односно јурисдикцијом угарских жупанија и као граничари у Војној грани-

¹⁹ Ј. Х. Швикер, 34.

²⁰ Ј. Радонић, М. Костић, 22.

²¹ А. Ивић, 318; Ј. Радонић, „Војводина од Велике сеобе“, 28.

²² Р. Веселиновић, „Борба Срба у великом рату 1683–1699“, *Историја српског народа* III–1, Београд 1993, 561; Ј. Х. Швикер, 51.

²³ Ј. Савковић, *Преглед постанка, развитка и развојачења Војне границе (од XVI века до 1873. године)*, Нови Сад 1964, 21–22; А. Ивић, 343–346; С. Гавриловић, „Срби у Угарској и Славонији од карловачког мира до аустро-турског рата 1716–1718“, *Историја српског народа*, књ. IV–1, Београд 1986, 56–57; Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини* I–III, Нови Сад 1959, II, 95–96.

ци. Средином века извршена је суштинска реорганизација Војне границе и коначно учвршћен жупанијски систем.²⁴ Административно-територијално уређење ових области мењало се у зависности од ратова с Турском и померања границе до које је долазило у исходу тих ратова. Када је државна граница с Турском стабилизована после рата 1737–1739, дошло је и до промена у уређењу и положају Војне границе, али и провинцијалног дела угарских земаља. После укидања Потиске и Поморишке војне границе, формиран су привилегијама царице Марије Терезије (1751. и 1774) крунски дистрикти, Потиски (Бечејски) и Великокикиндски, који су представљали својеврсни прелазни облик ка уклапању делова развојачене Војне границе у жупанијски систем. Дистрикти су имали сопствене магистрате, који су имали грађанску и кривичну јурисдикцију, као и политичко-административну и економску управу.²⁵ Становништво дистриката имало је повољнији положај од становника на спахилуцима, у погледу обавеза и управе.²⁶ У XVIII веку неколико места је стекло статус слободних краљевских градова: Нови Сад, Сомбор и Суботица. Слободни краљевски градови имали су одређену аутономију у односу на околно племство, оличено у жупанијској власти. Градски магистрат имао је управну и судску власт. И у Војној граници је било такође градских насеља – војних комунитета, који су уживали извесне повластице – могућност откупа од војне службе и сопствени магистрат.²⁷

2.3. Карактер српских привилегија

Карактер српских привилегија и статус српског народа ушли су одмах у ред оних питања која су у највећој мери трпела последице сложених државноправних и политичких односа и супротстављених интереса владара и угарских сталежа и изазивала трајне несугласице између двора и мађарског племства. У време владавине Леополда I и Хабзбуршка монархија добија обележја апсолутизма и започиње централизација целокупне државне власти у рукама владара. При-

²⁴ С. Гавриловић, „Срби у Угарској и Славонији“, 60.

²⁵ Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини II*, 129–130, 136; В. Стајић, *Великокикиндски дистрикт 1776–1876*, Нови Сад 1950, 37–43; А. Форишковић, *Текелије*, 265–266; Ј. Х. Швикер, 107.

²⁶ С. Гавриловић, „Срби у Угарској и Славонији“, 210–211; В. Стајић, *Великокикиндски дистрикт, 1776–1876*, Нови Сад 1950; Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини II*, 129–130, 136–137.

²⁷ С. Бачић, *Повеле слободних краљевских градова Новог Сада, Сомбора и Суботице*, Суботица 1995, 61–68; *Повластица слоб. кр. вароши Новог Сада од године 1748*; М. Ердужели, *Историја Новог Сада*, Нови Сад 1897, 446; *Привилеговано писмо Марије Терезије 1749*; Ђ. Антић, *Из прошлости Сомбора*, Сомбор 1966, 55; А. Форишковић, „Политички, правни и друштвени односи код Срба у Хабзбуршкој монархији“, *Историја српског народа IV–1*, Београд 1986, 267.

знањем наследног права Хабзбургâ на угарску круну у Пожуну 1687. године биле су укинуте угарске сталешке слободе. Двор је сматрао да српска питања представљају чисто аустријску политичку и домаћу ствар, *Patrimonium domus Austriacae* (а не *Provincialae Regni Hungariae*), а српска црква установу јавног права под суверенитетом монарха, те да нема потребе, као што су тврдили угарски staleжи, да српске привилегије морају да буду инартикулисане (узакоњене) на угарском сабору да би биле примењиване.²⁸

Привилегије су штитиле пре свега верска права Срба и права јерархије и свештенства према верницима. Омогућавале су представницима Срба са читаве хабзбуршке територије да се окупљају на црквено-народне саборе, уз дозволу двора и присуство владаревог изасланика. Сабори нису имали утврђени делокруг. Старали су се о поштовању привилегија, протестовали у случајевима њиховог кршења, бранили се од захтева католичке јерархије и покушаја унијаћења, али су расправљали и о односима унутар српске заједнице и примали жалбе због угњетавања од стране спахија, коморских чиновника и других.

У апсолутној монархији у какву се Хабзбуршка царевина преобразавала, настајала су и нова схватања о суштини и природи државне власти. Тај развој је нужно водио ка преовлађивању територијалног над персоналним принципом примене права. Стога је српски народ у аустријским земљама одмах после Сеобе и у току XVIII века у више махова захтевао да се његово национално биће обезбеди путем политичко-административне аутономије у посебној области – Војводини. Захтеви су заснивани на привилегијама и полазили су од тога да оне нису биле у целини поштоване и остварене, јер су током XVIII века српска права све више ограничавана. У привилегије су уношене рестриктивне клаузуле: Срби ће уживати привилегије „уз задржавање права других“. Сужавана су и сама права заснована на њима и власт српских црквених поглавара, који су све више губили својство световних старешина, што су им привилегије давале. Поред тога, ограничена су и права црквеног поглавара да именује црквене јерархе, као и друга његова црквена права.²⁹ Коначно сужавање привилегија и свођење митрополитове власти искључиво на црквена питања спроведено је *Деклараторијом* од 1779. године.

Истовремено и паралелно са променама у положају Срба које су биле плод политичких прилика и односа који су владали у Монархији, деловао је у правцу ограничавања и сужавања привилегија

²⁸ Ј. Х. Швикер, 53, 100.

²⁹ *Потврдна диплома* цара Карла VI од 2. августа 1713, његова *Заштитна диплома* од 10. априла 1715, *Деклараторија* од 1729, *Потврдна диплома* Марије Терезије од 24. априла 1743. Ј. Х. Швикер, 60, 61, 65.

и сам развој Хабзбуршке царевине. Даване Србима као припадницима верске и народне заједнице, а не за становнике одређене области, на основу територијалног принципа, привилегије према томе имају својство персоналних права. Представљале су једну закаснелу примену персоналних права³⁰ типичних за феудални поредак и феудална правна схватања. У условима промена у погледима на основе државног и правног поретка, јачањем апсолутизма и централизма, свођење српске аутономије на црквену и просветну био је „логичан завршетак повластица персоналне природе, јер се самоуправа верских заједница може и у модерној држави заснивати на персоналном праву, а политичка аутономија једино на територијалном“.³¹

Мада ограничене већ самом својом природом и садржином, а временом и све више сужаване, привилегије су за Србе „бар значиле подстицај за даља настојања око свог опстанка“.³² У држави која је, све до свога коначног распада, после Првог светског рата, почивала на историјским правима и на принципу легитимитета, привилегије су за Србе представљале један слабаши темел на којем су једино могли да заснивају своје политичке захтеве за већу равноправност и за аутономију.

3. ТЕМИШВАРСКИ САБОР – ЗАХТЕВИ ЗА ТЕРИТОРИЈУ И ГРАЂАНСКУ ЈЕДНАКОСТ

Умањивана и ограничавана током целог XVIII века, аутономна привилегијална права Срба била су коначно сведена на црквена и школска питања за време владавине Марије Терезије. Централизација је обухватила и Војну границу, где је живео велики део српског становништва, те су и ту уништени последњи заостаци народних самоуправа, које су у почетку постојале у Граници. Духовно-политичко јединство српски народ је успео да и даље очува у оквиру Карловачке митрополије, преко цркве, школства и народно-црквених сабора. Врховна власт у Бечу сматрала их је као јединствену илирску нацију (*natio illirica*), што је код њих одржавало мисао о аутономности и онда када су њихове националне привилегије сведене само на црквену и унеколико школску сферу.³³

³⁰ С. Ђирковић, „Јужни Словени у Хабзбуршкој монархији у периоду апсолутистичких реформи“, *Историја Југославије*, Просвета, Београд 1972, 87.

³¹ С. Симеоновић-Чокић, 85.

³² Р. Самарџић, „Српски народ између Турске и Аустрије“, *Идеје за српску историју*, Југославијапублик, Београд 1989, 148.

³³ С. Гавриловић, „Стремљења српског народа ка аутономији у Хабзбуршкој монархији и Угарској (од краја XVII до средине XIX века)“, *Задужбина*, бр. 10, мај 1999.

Крајем XVIII века пароле велике Француске револуције утицале су и на духове у Аустрији а посебно у Угарској. Угарски сабор захтевао је реформе. И код Срба се јавила једна струја која је желела споразум с угарским сабором и тражила од њега, као уставно надлежног тела, да инартикулише српске привилегије и Србе призна као равноправни народ у држави. Угарски канцелар гроф Палфи је у име угарских сталежа одбио ове захтеве, с образложењем да у Угарској не постоји „тзв. илирска нација“.³⁴ Када су угарски сталежи одбили ове захтеве, одржан је са царском дозволом у Темишвару 1790. године српски сабор, који је истакао политичке захтеве: посебну територију под управом сопствене власти, поштовање привилегија за део народа који остане ван те области, да Срби граничари у случају расформирања појединих делова Границе не дођу под спахијску власт, и да се за Србе при двору оснује посебна дворска инстанца, Илирска дворска канцеларија. Ови захтеви нису били испуњени.³⁵

Према томе, у периоду после Велике сеобе до 1848. године не постоји Војводина. Постојали су захтеви за посебну територију, али се за правни основ положаја српског народа још увек сматрају привилегије, што су се односиле на све Србе који су живели у Хабзбуршкој монархији, као припаднике православне вероисповести, а не само на оне насељене на територији приближно истоветној са оном која ће касније бити названа Војводина.

4. СРПСКИ НАРОДНИ ПОКРЕТ 1848–1849. ГОДИНЕ

4.1. Проглашење Српске Војводовине

Идеја о Српској Војводини, посебној области са својом сопственом влашћу, била је оживотворена први пут у току револуционарних збивања 1848–1849. године. Поред права човека и народног суверенитета, Француска револуција је отворила и проблем националног суверенитета, а револуционарна 1848. је национално питање увела на велика врата у токове европске историје.³⁶ Револуционарно врење

³⁴ „...muss man unterthänigst bemerken: dass die sogennante illyrische Nation als Nation in dem hungarischen Staate keine politische Existenz habe, und auch nirgends unter dessen Bürgern ein besonderes Corpus ausmache...“ (*Темшварски сабор 1790*, избор и објашњења С. Гавриловић, Н. Петровић, Нови Сад – Сремски Карловци 1972, 49)

³⁵ *Темшварски сабор 1790*; С. Гавриловић, „Срби у Хабзбуршкој монархији пред угарски сабор 1790“, *Југословенски историјски часопис (ЈИЧ)* 5/1965, 17–34; В. Гавриловић, *Темшварски сабор и Илирска дворска канцеларија (1790–1792)*, Платонеум, Нови Сад 2005, 227–234; Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини III*, Нови Сад 1963, 26–29.

³⁶ А. Ј. Р. Тјалор, *Набсбуршка монархија 1809–1918*, Загреб 1990, 73; Ч. Попов, *Европске грађанске револуције од XVIII до XX века (Покушај емпиријског уопштавања)*, Нови Сад 1992, 25.

које се у пролеће 1848. године муњевито ширило у Хабзбуршкој монархији, захватило је и српско грађанство у Јужној Угарској. Као и у већини других земаља у склопу Царевине, захтеви које је покрет истакао имали су поред социјалне и националну садржину. Основ и темељ тих захтева била је мисао о слободи, која је моћно завладала тадашњом Европом. „Слобода кружи светом, она је и на нашој земљи подигла своје олтаре. Све запрете слободи су отклоњене, можемо се несметано борити за највиша добра човека и грађанина“, стоји на почетку прогласа који је 9/21. марта 1848. године новосадским грађанима упутио Ђорђе Стратимировић са друговима.³⁷ Свој говор на скупштини, одржаној у Сремским Карловцима 1/13. и 3/15. маја, и митрополит Јосиф Рајачић започео је подсећањем на догађаје у Европи и на почетку истакао принципе који руководе народне покрете и права на којима се њихова борба заснива. У говору се није позвао на царске привилегије, него на природна права која припадају свим народима.³⁸

Скупштина је, ипак, своје одлуке везала за привилегијална права. Позивање на привилегијална права, али и на нова начела која су у ово „пролеће народа“ завладала Европом, покушао је да у свом спису о скупштини објасни један од њених активних учесника, тада протосинђел, а касније епископ пакрачки, Никанор Грујић: „Ми нисмо основали захтевања наша, нити ји оснивамо на праву историјском [...] нама су привилегије наше утолико само за основ служиле у послу нашем, што смо по њима могли слободно први корак учинити у самосталном нашем животу и њега оправдати. Уосталом ово више нису времена историјски права и привилегија, ово су времена народности, у којима се самосталност на природном праву народа [...] оснива и потврђује [...]“.³⁹

Мајска скупштина је прогласила српски народ за „политично слободан и независан под Домом аустријским и обштом круном угарском“. Изабрани су војвода, пуковник Огулинске регименте Стеван Шупљикац и патријарх, дотадашњи архиепископ и митрополит карловачки Јосиф Рајачић. Одређена је територија Српске Војводине: Срем с Границом, Барања, Бачка с Бечејским дистриктом и Шајкашким батаљоном и Банат с Границом и Кикиндским дистриктом. Проглашен је политички савез са Троједном краљевином (Хрватском, Славонијом и Далмацијом). Изабран је одбор који је

³⁷ *Грађа за историју српског покрета у Војводини 1848–1849*, Београд 1952 (у даљем тексту *Грађа*), 10.

³⁸ „...Права свим народима јесу: народност, језик, самосталност, вера, завичај, слобода мислити и мисли своје словом или писмом другима саобштити...“ (*Грађа*, 155–256.)

³⁹ Н. Грујић, *Наставак србске скупштине 1-га и 3-га маја 1848 у Карловци држане*, Београд 1849, 33.

требало да разради ове одлуке и спроведе их, с овлашћењем да може сазвати народни сабор. Проглашена је и обезбеђена румунска народна самосталност. Одлучено је о слању трију делегација: посланство цару, које ће га обавестити о жељама Срба, депутација упућена хрватском сабору и делегација на Словенски конгрес у Прагу.⁴⁰

Од почетка покрета и у току његовог трајања (од пролећа 1848. и у току неколико месеци 1849. године) Срби су у актима различите природе који су тада доношени уобличио јасну концепцију о аутономној Српској Војводици, као посебној јединици у склопу Монархије, равноправној са осталим земљама, са најважнијим елементима њеног уређења и правима њених грађана. Истовремено, у току покрета изграђивана је српска власт у Војводици, са свим суштинским елементима државне власти.⁴¹ Поред централних органа власти (Главног одбора – владе, патријарха, војводе) организовани су месни органи, који су заменили старе органе власти. Организована је народна војска, нови органи су поред управне имали и судску власт, донесени су бројни прописи и уставни нацрти.⁴²

Проглашена је безбедност и очување националне самосталности других народа настањених у Војводини и Главни одбор је објавио прокламацију Румунима, Словацима, Буњевцима и Мађарима. Једнакост народâ у политичким правима није остала парола. И касније је припадницима појединих националности омогућавано да са властима опште на свом језику, односно да званични језик у месту буде језик већине становништва.⁴³

4.2. Покушаји добијања признања одлука Мајске скупштине

Већ у мају 1848. године Срби су покушали да добију признање одлука Мајске скупштине. Прва српска депутација уверавала је цара да Срби не желе сопствено краљевство и отцепљење, да Војводство неће бити држава у држави и да желе само јемство за своју угрожену народност. Српска депутација и патријарх покушавали су упор-

⁴⁰ Грађа, 257–259.

⁴¹ Грађа, 14, 68, 87, 95, 103, 115, 123, 140, 141, 177, 178, 229, 230, 242, 284; Ј. Суботић, *Из живота дра Јована Суботића (Автобиографија)*, Нови Сад 1901–1910; Штампани проглас (Српски народни одбор; Закони, Извештаји, Прогласи, Прокламације 1848–1849), Библиотека Матице српске у Новом Саду.

⁴² Љ. Кркљуш, *Пројекти устава за Војводину Србију настали у току Српског народног покрета 1848–1849*, Нови Сад 2006; иста, „Уставно питање у Војводини за време српског покрета 1848–1849. године“, *Српски покрет у револуцији 1848–1849*, Нови Сад 2000, 89–119; иста, „Привремена уредба за печатњу Војводине Србије 1849. године“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 1–3/1989, 174–182; иста, „Пројект устава за Војводину Србску Стефана Радичевића“, *Анали Правног факултета у Београду* 4/1989, 393–394.

⁴³ Грађа, 311.

но, у току следећих месеци, да издејствују од двора признање одлука Мајске скупштине: избор патријарха и војводе, успостављање Српске Војводовине, као посебне територије под сопственом управом и организацију власти која је формирана. Захтеви су се позивали углавном на привилегије, као српска историјска права, али и на неке савремене принципе.⁴⁴ Ове одлуке двор није признао, а мађарска влада им се одлучно успротивила, те је убрзо дошло и до крвавог оружаног сукоба између Срба и Мађара.

Манифестом младог цара Фрање Јосифа 15. децембра 1848. године васпостављено је достојанство патријарха и војводе, а одлука о територији Војводине и њена изграђена организација власти нису потврђени.⁴⁵ Патријарх је указао на ограниченост ових признања. Није признато оно најважније – Војводовина, тј. територија: „Народ треба простор свој, на ком ће се оснивати, а то је Војводовина“.⁴⁶ Нагласио је да српски народ не може више да се задовољи персоналним правима и да је за остварење његовог политичког циља: самосталности и независности српског народа неопходан услов територија – Војводовина.

Војводовина није призната ни аустријским октроисаним *Уставом* од 4. марта 1849. године. По уставу је цела царевина била јединствена, унитарна држава, са јединственим парламентом и одговорном владом. За положај Војводине била су битна три члана: 71, 72 и 75. У члану 71 стоји: „Устав Краљевине Угарске биће очуван утолико, што одредбе које нису у сагласности с овим уставом царевине губе важност, а равноправност свих народности и језика који су у употреби биће обезбеђена одговарајућим установама. Посебан статут регулисаће ове односе“. Члан 72 гласи: „Војводству Србији биће осигурано такво уређење, које ће се, ради очувања његове црквене заједнице и народности ослањати на старе привилегије и царске указе најновијег времена. Уједињење Војводства са неком другом круновином ће се по саслушању и уз пристанак њихових посланика одредити посебном одлуком“. По члану 75: „Установа Војне границе, основана у циљу заштите целокупности царевине, остаће у својој војној организацији неизмењена и чиниће неодвојиви део царске војске. Становницима Војне границе биће у погледу имовинских односа и њиховог олакшања дат посебни статус, какав је раније дат другим круновинама“.⁴⁷

⁴⁴ J. Thim, *A magyarországi 1848–49-iki szerb fölkelés története I–III*, Budapest 1930–1940, III, 181–189, 332–338; *Српски летопис*, књ. 112, 405; АСАНУК, СНПок, кут. 15/849, а. б. 3; Рукописно одељење Матице српске (у даљем тексту РОМС), М. 22.307.

⁴⁵ J. Thim, III, 251.

⁴⁶ РОМС, М 10.155.

⁴⁷ S. Werni, *Die Wojwodina 1848–1860 als nationales und staatsrechtliches Problem*, Wien 1981, 49–50.

Угарска уставност била је, дакле, начелно призната, али овим наредбама битно ограничена. Иако је наговештена могућност оснивања Војводине, очување Војне границе довело је озбиљно у питање српске наде. Стога је октроисани *Устав* за Србе представљао тешко разочарање. *Вестник*, званични орган српске власти, оценио је *Устав* као „смерајући на уништење наше аутономије, нашег народног јединства и нашег самосталног живота... ако смо се до сада борили против мађаризације, сад се морамо борити против германизације“.⁴⁸

У току Четрдесетосме двор је изградио политику супротстављања интереса појединих народа и политичких струја, покушавајући да тако умири њихове покрете. После освајања Пеште у марту 1849. године уведена је војна управа и Угарска је подељена на седам војних дистриката.⁴⁹ Мађарским поразом Срби су за Беч изгубили сваки значај и постали „незгодан баласт“.⁵⁰ Дотле пасивна према српској власти у Војводини, коју је трпела док су јој Срби били од користи, аустријска влада је сада почела активно да ради на њеном елиминисању и уништењу, почев од централних органа – патријарха и Главног одбора, па до локалних, месних.⁵¹ У лето 1849. године престала је да постоји српска организација власти у Војводини.

Иако непризната и оспоравана, не само политичким, него и оружаним средствима, Српска Војводовина или Војводовина Србија постојала је 1848, па донекле и почетком 1849. године као самостална јединица с потпуном, иако, разумљиво, недовољно развијеном организацијом власти. Ова власт није спроведена ни на целој територији која је у документима покрета означена као Војводина и коју је српски народ сматрао за Војводину. Оно што је већ дуго живело у политичкој свести српског народа добило је тако макар само фактично и краткотрајно остварење. У потоњем времену политичка борба Срба у Јужној Угарској за своја национална права и равноправност имала је у постојању Српске Војводине 1848. године чврсто упориште, а истовремено и стално присутни циљ борбе.

5. ВОЈВОДСТВО СРБИЈА И ТАМИШКИ БАНАТ

Војна управа трајала је у Војводини до краја октобра 1849. године. Одмах после освајања Угарске аустријски Министарски савет почео је да разматра организовање управе у Војводини и на-

⁴⁸ „Наше одбране (поводом устава)“, *Вестник*, 10. март 1849. године.

⁴⁹ J. Thim III, бр. 739, 781; Д. Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској 1848. и 1849. године*, Београд 1904, 150–151; S. Werni, 50–51.

⁵⁰ Д. Павловић, 138.

⁵¹ J. Thim, III, 864; *Дјејанија* II, бр. 453, 496.

кон дужих саветовања у којима су учествовали и српски представници, Министарски савет је поднео цару предлог о организовању Војводства Србије и Тамишког Баната, где се истицала „истрајна храброст и оданост Срба, са којом су поднели ужасне последице разорног грађанског рата“.⁵²

Ослањајући се на *Патент* од 15. децембра 1848. и члан 72 *Устава* од 4. марта 1849. године, цар је прогласио оснивање Војводства Србије и Тамишког Баната, у које су ушле следеће области: дотадашње жупаније Бачко-бодрошка, Торонталска, Тамишка и Крашовска (Банат и Бачка) и Румски и Илочки срез. Док се не одлучи коначно о будућем положају ових подручја у држави или њиховом сједињењу с неком другом круновином уставним путем, образује се посебна управна област, чија је администрација независна од угарске и управљана од стране земаљских власти подређених непосредно царском министарству. Цар задржава право да заступање ових земаља и учешће њихових становника у царском представничком телу провизорно уреди аналогно уређењу других круновина, на темељу одредаба Устава нарочитом одлуком. Ради признања српској нацији, а на основу цару изложених жеља, да би се одала почаст њиховим народним и историјским традицијама, цар додаје својој царској титули и титулу „велики војвода Војводства Србије“. Управитељ области Војводства добиће титулу подвојводе.⁵³

Војводство је обухватало територије које су само делимично биле насељене српским становништвом. Ниједан део Војне границе, која је најгушће била насељена српским живљем, није ушао у Војводство Србију и Тамишки Банат. Границе Војводства биле су тако повучене да су етнички односи у њему били неповољни за Србе. Према попису становништва из 1850/51. године у Војводству Србији и Тамишком Банату био је укупно 1.426.221 становник, а од тога: 397.459 Румуна, 335.080 Немаца, 321.110 Срба, 221.845 Мађара, затим Буњевци, Шокци, Словаци, Чеси, Бугари, Јевреји, Цигани, Русини, Грци и Цинцари.⁵⁴

С обзиром на овакву националну структуру, оправдано је мишљење Ј. Швикера да је Војводство било српско само по имену. За његово административно и политичко седиште није одређен Нови Сад, чије је становништво било већином српско, него Темишвар, где су Срби били у мањини. Овакво Војводство Аустрија је формирала са намером да се у првом реду казне Мађари због подигнутог устан-

⁵² S. Werni, 51; A. Stojacskovics, *Über die staatsrechtlichen Verhältnisse der Serben in der Wojwodina*, Temesvar 1860, 36.

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ *Tafeln der Statistik der Österreichischen Monarchie, Neue Folge*, 1 Band, Wien 1856.

ка против Хабзбурга и покушаја отцепљења од Аустрије, тако што ће се нарушити интегритет Угарске. С друге стране, Срби су привидно награђени тиме што су добили посебну област. Стога је Светозар Милетић резигнирано закључио да су Срби награђени за своју верност оним чиме су Мађари кажњени за своју непослушност: најпре је уведено ванредно стање, а потом апсолутизам.

Проглашење оваквог Војводства није задовољило српска очекивања ни у погледу територије коју је обухватало, ни у погледу његове организације, јер Војводство није било ни аутономно, ни српско. Срби нису добили свог војводу, већ је титулу „великог војводе Војводства Србије“ задржао цар, а на чело управе постављен је подвојвода, којег није бирао српски народ, него именовано владар. Привремени управитељ постао је генерал Ф. Мајерхофер. Ранија управна подела на жупаније укинута је, а Војводство је подељено на два округа: Бачко-торонталски и Темишварско-крашовски. На њиховом челу налазили су се велики жупани, који су управљали уз помоћ владиних комесара и поджупана. Званични језик био је немачки, иако су грађани у саобраћању с властима могли користити и друге језике.⁵⁵

Војна граница остала је ван оквира Војводства Србије и Тамишког Баната, али су и у њој извршене административне реформе. После угушења мађарског покрета, Граница је остала до 31. децембра 1849. године под управом хрватског бана Јелачића. Тада је на предлог војних власти основана Банатско-српска земаљска војничка управа, у коју су ушле Петроварадинска регимента, три банатске регименте и војни комунитети. На челу те области налазио се фелдмаршал-лајтнант Јохан Коронини.⁵⁶

Постојање Војводства Србије и Тамишког Баната поклапа се готово у целости са временом тзв. Баховог апсолутизма (1851–1860).⁵⁷ Октроисани *Устав* није био дуго на снази. Већ 1850. почео је процес његовог укидања, завршен у децембру 1851. године, када је Хабзбуршка монархија постала „тотално унитарна држава“, са круто централистичким, јединственим управним системом, на челу са немачким функционерима подређеним непосредно Бечу.⁵⁸

⁵⁵ *Врховно жупанство Исидора Николића Србоградског над Бачком, Торонталом и Вршачким окружјем*, Ср. Карловци 1911, 35; В. Крстић, „Срби у Војводини за време Бахова апсолутизма (1849–1860)“, *Зборник Матице српске за историју* 13/1976, 56; Д. Ј. Поповић, III, 306.

⁵⁶ В. Крстић, 56.

⁵⁷ Период апсолутизма се овако назива по тадашњем министру унутрашњих послова Александру Баху.

⁵⁸ А. Ј. Р. Тјелер, 107–111; Е. Хелблинг, *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte*, Wien 1956, 353.

У току овог процеса гашења устава било је расправљано и о статусу Војводства Србије и Тамишког Баната, јер је питање његовог положаја и уређења било отворено.⁵⁹ Тако је већ августа месеца 1851. године дошло до промена у организацији Војводства. Промењено је административно-територијално устројство, а судство је уређено по узору на аустријске судове. Целокупна организација Војводства Србије и Тамишког Баната била је подређена непосредно Министарству унутрашњих послова у Бечу.⁶⁰

Време Баховог апсолутизма обележено је настојањем да се изврши реорганизација управе која би била прилагођена новим друштвеним и економским условима, насталим после револуционарне промене 1848. године и укидања феудализма, у управи, судству и законодавству, као и у другим областима друштвеног живота. То је било доба превазилажења феудалних институција и увођења нових, грађанских. На целу државну територију проширено је важење аустријског *Општег грађанског законика* од 1811. године, *Казненог законика* и *Законика о грађанском судском поступку*. Измењен је и порески систем, на основи грађанске једнакости и једнаких обавеза за све слојеве друштва. И привредни живот је регулисан низом закона и уредаба. Реформа извршена овим уредбама, насталим на темељу развијенијих привредних односа у западним аустријским земљама, погодила је аграрно становништво Војводине и допринела његовом раслојавању. Трпели су и трговина и занатство, који су до тада били прилагођени феудалним друштвеним и правним приликама. Прелаз из феудализма у грађанске државне и правне оквире изазвао је потресе у српском грађанству у Војводини. Тежини стања допринели су и велики фискални терети новог, разгранатог апсолутистичког апарата власти.⁶¹

Иако централистички и апсолутистички управљано, са немачким језиком као званичним, Војводство је ипак пружало веће могућности Србима да добију чиновничка звања, него што је то било у ранијем уређењу. Иако им и даље нису била доступна виша места у државној управи, број Срба који су постали чиновници био је неколико пута већи него раније. То је довело и до извесних промена у друштвеној структури, до увећања слоја српске бирократије и интелигенције.⁶²

У условима апсолутизма, централизације и интензивне германизације, политички живот је био потпуно замро, јер је репресивни режим „Бахових хусара“ онемогућавао политичку активност

⁵⁹ S. Werni, 61–63.

⁶⁰ В. Крестић, 57; Д. Ј. Поповић, III, 306.

⁶¹ В. Крестић, 59.

⁶² *Врховно жупанство Исидора Николића*, 35.

и развој националних институција, било какве врсте. Крајем шесте деценије XIX века апсолутизам у Хабзбуршкој монархији постајао је све тежи и незадовољство постојећим стањем све веће. У готово свим областима Монархије испољавало се на различите начине нерасположење према режиму. У Војводини се код српског грађанства јављају мишљења да би се апсолутизму и германизацији требало супротставити сагласно с Мађарима и у политичком савезу и сарадњи са њима.⁶³

У таквим приликама и под притиском неких спољнополитичких околности, двор се одлучио на извесне уступке: 1859. године укинут је немачки језик у гимназији, а 1860. године су странке на територији Војводства стекле право да се код свих судских инстанци служе својим језиком.⁶⁴ И поред тога, незадовољство народа није јеђавало. Још узаврелија политичка ситуација била је у Угарској. Да би спречио избијање нових револуционарних, сепаратистичких догађаја у Мађарској, цар Фрања Јосиф се одлучио на преуређење Монархије у правцу извесне децентрализације, што је извршено *Октобарском дипломом* (20. октобра 1860. године) која је требало да буде нови темељни закон царевине, али је већ *Фебруарским патентом* 1861. године у суштини рестаурисан централизам.⁶⁵

У склопу уступака Угарској, значајно место имало је питање Војводине. Настојећи да оствари свој територијални интегритет Угарска је била одлучно против постојања било какве Војводине. Одлука о њеном укидању била је донесена у ствари већ у лето 1860. године.⁶⁶ Пошто је Србима гарантован верски, национални и језички развитак у складу са њиховим привилегијама, објављено је 27. децембра 1860. године царско ручно писмо о укидању Војводства Србије и Тамишког Баната и његовом присаједињењу Угарској, с изузетком Румског и Илочног среза, који су припојени Хрватској.⁶⁷

Иако Војводство није ни у чему испунило очекивања српског народа, ипак је његово укидање болно одјекнуло у Војводини. Српска јавност била је тако узнемирена, да су се власти плашиле оружане побуне. Јануара 1861. године објавио је Светозар Милетић свој чувени *Туциндански чланак*, који ће добити карактер и значај политичког програма војвођанских Срба у времену које је следило. Поводом

⁶³ В. Крестић, 61–64.

⁶⁴ В. Крестић, 65.

⁶⁵ А. Ј. Р. Taylor, 125–127; Е. Hellbling, 358; L. Adamovich, *Handbuch des österreichischen Verfassungsrechts*, Wien 1957, 13.

⁶⁶ М. Костић, „Већања у Бечкој влади о постулатима Благовештенског сабора за обнову Српске Војводине“, *ЛИЧ* 12–13/1963, 242.

⁶⁷ Ј. Ђорђевић, *Радња Благовештенског сабора народа Српског у Сремским Карловцима 1861*, Нови Сад 1861, 242–243.

укидања Војводства Србије и Тамишког Баната, Милетић указује на потребу борбе за једну другачију Војводину, другачијим средствима: „Војводство ће пак, у преображеном виду, ма и без имена тога, за цело васкрснути.

Шта смо ми од Аустрије захтевали?

Ништа друго, него да нам начин да, да се са угарском краљевином – или ако хоћете – са мађарским народом путем нашег конгреса или народне скупштине о условима нашег народног бића погађати можемо.

Место тога предани смо угарском сабору на милост и немилост“.

Даље Милетић закључује да Мађарска може опстати само као федеративно уређена држава, са политичком супрематијом мађарског народа. На бази уставности и поштовања националних права, Срби су спремни да сарађују са Мађарима.⁶⁸ Милетићев чланак обележио је преокрет у српској политици, који се састојао у раскиду веза са Бечом и преношењу борбе на уставно поље, у оквиру уставности и државног права Угарске, како би се заједно са демократским снагама Угарске и других народности формирао фронт против бечког централизма и германизаторских претензија.⁶⁹

6. ОД БЛАГОВЕШТЕНСКОГ САБОРА (1861) И АУСТРО–УГАРСКЕ НАГОДБЕ (1867) ДО 1918. ГОДИНЕ

6.1. Благовештенски сабор и његове одлуке

Почетак нове етапе у политичком животу Срба у Угарској означио је Благовештенски сабор 1861, трећи и последњи политички сабор српског народа у Угарској, „последњи парламент овог српства“. Да би умирио српско незадовољство због укидања Војводства Србије и Тамишког Баната, цар је наложио патријарху Рајачићу да са 20 угледних Срба дође у Беч да изнесе предлоге о очувању привилегија, српске народности и језика. Како је српска јавност одлучно захтевала одржавање политичког сабора, патријарх се није одазвао овом позиву, те је цар био приморан да допусти да се у Сремским Карловцима одржи сабор расправно-политичког карактера, што је значило и посредно признавање Срба као народа. Са-

⁶⁸ С. Милетић, „На Туцин-дан, 1860“, *Изабрани чланци* (прир. Мирослав Јерков), Нови Сад 1939, 25.

⁶⁹ Г. Гершић, *Др Светозар Милетић, Успомене и рефлексije о његовом животу и раду*, Београд 1902, 29; В. Крестић, „Срби у Хабсбуршкој монархији 1849–1868“, *Историја српског народа*, књ. V–2, Београд 1981, 157.

бор се састао у Карловцима 2. априла 1861. године, на Благовести, па се обично назива Благовештенски.⁷⁰ Сабор је 20. априла усвојио закључке, у којима су формулисана нужна јемства за опстанак и развој српског народа у Монархији.

У уводу су истакнути основни елементи: посебна територија, организована на националној основи и аутономија. Аутономна српска територија под називом Војводина српска обухватала би провинцијални и граничарски Срем, доњу Бачку са Шајкашком, Банат са Војном границом. На тој територији постојала би самостална политичка српска народна организација, на челу са изабраним војводом и војводским саветом. Избор војводе потврђивао би краљ. Војвода је председник обласне скупштине, у чију надлежност би спадало доношење уредаба и обнародовање земаљских закона, контрола над политичком управом, прикупљање пореза, доношење буџета и репатрирање регрута. За опште законодавство обласна скупштина делегира представнике у угарски сабор. Угарско законодавство важило би у бачком и банатском делу Војводине, а хрватско у Срему. Званични језик био би српски, а званично писмо ћирилица.

У области правосуђа постојали би првостепени судови са једним апелационим судом, а у погледу највише судске инстанце, Банат и Бачка потпадаће под угарски врховни суд, а Срем под хрватски. При врховним управним и судским властима били би постављени Срби референти, са правом гласа и потребним бројем особља, а исто тако, код надлештава у Војводини поставиће се сразмеран број чиновника других народности. У погледу цркве, школа и народних фондова, они ће очувати потпуну аутономију под надзором врховних власти, а орган ове аутономије био би народни конгрес, састављен од представника Срба из Војводине, Угарске и Троједнице. Одредбе усвојене на овом сабору морају се узаконити на угарском и хрватском сабору и не могу се мењати нити укинати без сагласности српског народа.⁷¹

То су били услови под којима је српски народ пристајао на присаједињење Војводства Србије и Тамишког Баната Угарској, а у циљу очувања своје народности и језика, што је гарантовано српским привилегијама.

Иако је цар обећао да ће испунити захтеве које је сабор формулисао, до тога није дошло. Српски ставови добро су дошли двору као средство у борби против Мађара. Закључци Благовештенског сабора наишли су на једнодушно противљење свих фактора у Угарској.

⁷⁰ *Автобиографија дра Јована Суботића III*, Нови Сад 1901, 134; Ј. Ђорђевић, *Радња Благовештенског сабора народа српског у Сремским Карловцима 1861*, Нови Сад 1861.

⁷¹ Д. Кириловић, *Српски народни сабори*, Нови Сад 1937, 13–14.

Иако нису испуњени, захтеви постављени на Благовештенском сабору имали су изузетан значај за даљи политички развој Срба у Угарској и остали до краја темељ њиховог политичког програма.⁷² На овом сабору је Светозар Милетић истакао мишљење које је формулисао још у току покрета 1848–1849. године у свом уставном нацрту, а сада срочио сажето: „Ми смо и Срби и грађани“.⁷³

Благовештенски сабор представљао је обрт у политичком животу Срба и по томе што је извео на политичку сцену једну нову генерацију политичара, израслу у измењеним друштвеним и економским приликама грађанског друштва. Као што су народно-црквене привилегије биле углавном напуштене као правни основ српских захтева, јер су потекле из другог времена и другачијих правних схватања и државних институција, тако је и црквена јерархија којој су оне донеле највиши положај у српском друштву почела да губи водећу улогу.

6.2. Према Аустро-угарској нагодби

Нада српског политичког вођства да ће мађарски политичари променити своје ставове, поучени последицама своје искључиве националне политике у току 1848–1849. године, није дуго опстала. У мађарским политичким круговима и јавности владало је једнодушно уверење о супрематiji Мађара и постојању једне политичке нације – мађарске.⁷⁴ О томе је постојала општа сагласност, од крајње левице до крајње деснице. Ови ставови заснивали су се на два идејама: интегритету земаља круне св. Стефана, са Мађарима као једином владајућом нацијом и на замисли да Мађарска на истоку има важну политичку и цивилизаторску улогу. У светлу тих основних начела и појам слободе грађана значио је само грађанске слободе, али не и националне.

Срби су одлучно осуђивали ове мађарске политичке доктрине. У чланку „Политички народ и народност“ пише Светозар Милетић: „Политичког народа нема уопште; то је апсурдум. Појам једног политичког народа не да се оправдати не само у Угарској него нигди уопште. ‘Политички народ’ то је фикција поједини народа, који за хегемонијом над осталим народима теже, као и за тим, да их временом у своју народност преобразе. ...Свакако стоји: да ‘политичке народности и народи’ нема уопште, да се Мађари не могу назива-

⁷² Н. Петровић, *Светозар Милетић и Народна странка, Грађа 1860–1885*, I-II, Сремски Карловци 1968, I, 105–109.

⁷³ С. Милетић, „Војводовина према целокупној Аустрији“, *Сабрани списи I*, Београд 1999, 139–150.

⁷⁴ П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, Клио, 2002, 421–422; А. Ј. Р. Тейлор, 36, 67.

ти народом, а немађари пак народностима, и напослетку да Србин сачињава саставни део српскога народа ма где и у којој држави био“.⁷⁵ Милетић сматра да не може постојати индивидуална слобода, појединца, грађанина, без слободе колективитета, народа. Постоје две темељне идеје, на којима почива савремена Европа: „Те су две идеје: слобода и народност, начело правне једнакости људи, и правне једнакости народа“.⁷⁶

Развој политичких прилика у Монархији указивао је на неминовност њене реорганизације. Ближила се нагодба, споразум владајућих нација, Немаца и Мађара, подела власти над словенским народима у оба дела државе, јер, по речима потоњег дугогодишњег аустроугарског министра иностраних послова Ђуле Андрашија „Славени нису подобни да владају, њима се мора владати“.⁷⁷ После аустријског пораза у рату с Пруском, у предвечерје Нагодбе, када је већ било сасвим извесно да ће до ње доћи, Светозар Милетић је разматрао даљи развој догађаја и могућности које стоје пред државом, начин на који би се она могла преобразити. Могућности су тројаке: централистичко, дуалистичко или федералистичко уређење. Праву будућност има само федерални дуализам, тј. такво устројство царевине које би се састојало од јединица уређених на основи народног, а не државног федерализма, који би обезбеђивао аутономна права свим народностима, реорганизацију жупанија према припадности већине становништва. Народи морају имати и „меродавни уплив на законодавство, финансијску систему и контролу, и на управу средством одговорности владе“.⁷⁸

6.3. Време дуализма

Тежак пораз немађарских народа у Угарској после Нагодбе било је доношење *Закона о народностима* 1868. године. Група од 24 посланика народности, међу којима је био и Светозар Милетић, поднела је 11. фебруара 1867. године *Законски предлог романско-српски за утврђење и осигурање народности у Угарској*. У саборској дебати Милетић је потанко образложио овај предлог. У њему се захтева: 1) признање разних народности у Угарској; 2) да се званични језик у једној муниципији одређује према већини народа који у њој живи; 3) да се мешовите муниципије према географским, етнографским и

⁷⁵ С. Милетић, „Политични народ и народност“, *Сабрани списи* II/1, Београд 1999, 234, 236.

⁷⁶ С. Милетић, „Поглед на општи положај у Европи“, *Сабрани списи* II/2, 96.

⁷⁷ А. Ј. Р. Taylor, 161; L. Adamovich, 15–20.

⁷⁸ С. Милетић, „Мисли о народностима“, *Сабрани списи* II/1, 72; исти, „Федерални дуализам“, *Сабрани списи* II/1, 174–179.

административним могућностима заокруже. Давањем права народима путем заокруживања жупанија, „национализовања жупанија“, спречило би се управо оно чега се Мађари плаше: тежња народа за припајањем деловима свог народа изван државе. Свим народима треба осигурати народност на политичком пољу, па ће то допринети стабилности Угарске. Свака нација била би сразмерно заступљена у парламенту, као и у локалним органима извршне и судске власти. Држава би подједнако помагала просветне и културне установе свих народности. Предлог је у сабору добио само 24 гласа.⁷⁹ *Закон о народностима (Законски чланак XIV)* садржао је само одредбе о употреби језика мањинских народа у локалној управи и школама. Овим законом је дефинитивно уобличена и усвојена догма о једној, недељивој, у политичком смислу јединственој мађарској нацији, а употреба матерњег језика у јавним пословима ограничена је. Питање народности регулисано је само као културно и језичко, а не и државноправно. Био је то „изврстан закон, само што се у пракси није примењивао ни у једној тачки“.⁸⁰

Пре Закона о народностима донет је један пропис који је уређивао положај Срба, односно садржину њихове црквено-школске аутономије: *Уредба о уређењу црквених, школских и фондуционалних дела грчко-источне српске митрополије*. Уредба се темељила на угарском *Законском чланку IX од 1868*, којим је призната самоуправа цркве, школе и фондова православних Срба, Румуна и Грка у Угарској. Право на црквено-школску аутономију сада је Србима признато угарским законом, донетим са позивом на прописе из 1848. године (параграф 8 угарског *Законског чланка XX од 1848*), а не на основу царских привилегија.⁸¹

После увођења дуализма и поделе власти над словенским народима између Немаца и Мађара, Милетић је са својим присталицама започео оштру и бескомпромисну опозициону борбу. У томе је имао подршку народа, али и противнике међу клерикалцима и конзервативцима. У следећем периоду Светозар Милетић је био несумњиво најистакнутија личност у српском политичком животу. Милетићеву улогу у историји српског народа и његовог политичког живота, његов савременик, следбеник и сарадник Гига Гершић оценио је овако: „Ко, дакле, хоће да оцрта и карактерише живот и рад тога човека, тај

⁷⁹ *Беседа дра Светозара Милетића земаљског заступника говорена 14. новембра 1868. на угарском сабору у питању народности*, У Новоме Саду 1868, 45; В. Стајић, *Светозар Милетић*, Београд б. г. 82; В. Крестић, „Срби у Хабзбуршкој монархији“, 160; Н. Haselsteiner, *Die Serben und der Ausgleich*, Wien-Köln-Graz 1967, 107–109.

⁸⁰ А. Ј. Р. Taylor, 169.

⁸¹ Д. Кириловић, 37–38; В. Крестић, „Срби у Хабзбуршкој монархији“, 161–165.

управо има задатак да пропрати и пређе целу политички-друштвену историју прекосавског Српства, па донекле и целога Српства, кроз скоро пуних четрдесет година.⁸²

Национални покрет који је Милетић основао конституисао се у политичку странку, Српску народну слободоумну странку, 1869. године у Бечкерек, када је странка донела и свој програм. Његова садржина се заснивала на одлукама Благовештенског сабора, а странка се залагала за начело равноправности и аутономије свих народа у Угарској, а против Аустроугарске нагодбе.⁸³

6.4. Борба за Војну границу

Одмах после Аустроугарске нагодбе 1867. године отворило се питање припадности Војне границе и почело „мађарско-аустријско отимање за Крајину“.⁸⁴ У условима дуалистичког уређења државе, Војна граница је нарочито добила на значају, поготову у војним круговима. Одржање Границе је обезбеђивало јемство Аустрији против претераног мађарског јачања. С друге стране, Мађари су се борили за укидање Границе, гледајући у њеном одржању опасност од оснивања треће групе земаља у Монархији, чије би језгро била Граница. Угарска депутација је већ у фебруару 1868. године основала Комисију за Крајину, чији је закључак, предочен влади, био да Крајина више не одговара захтевима времена.⁸⁵

У четворогодишњој борби за Границу (1867–1871) угарска влада постигла је 8. јуна 1871. године први целовит споразум са Бечом, по којем је Аустрија препустила Границу Угарској у државноправном погледу и пристала на развојачење.⁸⁶ Процес развојачења почео је одлукама које су предвиђале низ прелазних установа. Хрватско-славонска граница, заједно са комунитетима Земуном, Карловцима и Петроварадином, потчињена је Генералној команди у Загребу, а три банатске регimente са Шајкашким батаљоном и комунитетима Панчевом и Белом Црквом војној команди са седиштем у Темишвару. Остала је подела на регimente, а целокупну политичку и санитарну управу имале су две команде. Комунитети су добили статус вароши

⁸² В. Крестић, „Срби у Хабзбуршкој монархији 1848–1868“, *Историја српског народа*, књ. V–2, Београд 1981, 134; Г. Гершић, † Др. Светозар Милетић, *Успомене и рефлексije о његовом животу и раду*, У Београду 1902, 7.

⁸³ А. Раденић, „Срби у Хабзбуршкој монархији 1868–1878“, *Историја српског народа*, књ V–2, 168–169.

⁸⁴ М. Valentić, „Borba hrvatskih političkih krugova za razvoјачeње Vojne krajine i njeno sjedinjenje s Hrvatskom“, *Vojna krajina, Povijesni pregled – Historiografija – Rasprave*, Zagreb 1984, 365.

⁸⁵ М. Valentić, 371.

⁸⁶ М. Valentić, 277.

и у погледу административног уређења изједначени са слободним краљевским градовима у Угарској.

Српски народни посланици, у настојању да се сачува српски карактер Границе, предлагали су да се од развојачених делова Границе формирају посебне области.⁸⁷ Милетић је о Граници писао да је „... граничарско питање поглавито ‘српско питање’, и да се при решењу истога право и интереси српског народа у обзир узети и уважити морају, како од стране Круне, тако и од стране Сабора“.⁸⁸ Међутим, већина у угарском сабору одбацила је српске предлоге, те је 1873. године *Законским чланком XXVII* Војна граница провинцијализована и извршено њено припајање угарским жупанијама.⁸⁹

Уместо бечког централизма, после Нагодбе је дошао пештански, а поред аустријског, на позорницу је ступио и мађарски империјализам.⁹⁰ Започео је процес интензивног помађаривања, који је требало да Угарску претвори у државу мађарског народа, не само у политичком, него и у етничком погледу.⁹¹

7. ЗАКЉУЧАК

Готово до краја политичког живота српског народа у Јужној Угарској у склопу Хабзбуршке монархије, Срби су своје захтеве за националну равноправност и политичко-територијалну аутономију заснивали на царским привилегијама. Било би неоправдано приписати истицање привилегија као правног темеља конзервативности српског политичког вођства и народа и њиховој оданости бечком двору и његовој политици. Српски народ се уверио веома рано у неискреност бечке политике – привилегијална права нису од самог почетка поштована, сужавана су и ограничавана. У захтевима за поштовање народних и црквених права рано су се јавила и друга начела. Већ на сабору 1744. године народ моли да се убудуће одлуке у погледу привилегија не доносе пре него што буду „од стране народа, како то одређују грађанска права, па и природна праведност“ поднесене и размотрене представке.⁹²

⁸⁷ А. Раденић, 201.

⁸⁸ С. Милетић, „Крајина на српском народном сабору“, *Застава*, бр. 113, 24. септембра 1869. године.

⁸⁹ Ј. Савковић, 87–91.

⁹⁰ В. Стајић, *Светозар Милетић*, Београд б. г, 83.

⁹¹ Д. Кириловић, *Помађаривање у бившој Угарској*, Нови Сад 1935; Д. Ј. Поповић, *Војводина, Проблеми Војводине I*, Београд 1925, 15–17; Р. Renouvin, *Evropska kriza i Prvi svjetski rat*, Zagreb 1965, 86–87.

⁹² Ј. Савковић, „Борба Срба Војвођана за своју територијалну и политичку самосталност“, *Зборник Матице српске*, Серија друштвених наука, 3, Нови Сад 1952, 25; Ј. Х. Швикер, 82.

У одлукама Мајске скупштине и многим другим документима из тога времена су као основ политичких захтева поред привилегија наглашено истицана природна права грађана и народа. Међутим, у држави каква је била Хабзбуршка монархија, у којој начело легитимитета као њен темељ није суштински било напуштено све до њеног коначног слома 1918. године, сваки политички захтев упућен владајућим факторима је морао почивати на неком легитимном, правном основу, на неким историјским правима.

У време када су у Европи завладала другачија начела и српски политички кругови су своје политичке програме темељили на другачијим основима. Међутим, политика споразума са мађарским владајућим круговима, која је полазила од грађанске једнакости и равноправности доживела је потпун пораз. У Угарској није било никаквог разумевања за захтеве за равноправност народâ. Мада је у крилу српског народа већ одавно био формиран један слој који је не само у социјалном и економском, него и у културном и политичком погледу представљао грађанство, он у својој политичкој борби за национална права није могао да истиче савремена начела и аргументе европског грађанства, него само стара привилегијална права, која нису могла бити сасвим занемарена и одбачена, ма колико постала уска и недостатна.

Када је бечки двор, после револуције 1848. године, био приморан да октроисаним *Уставом* формално укине феудалне односе и прогласи грађанску једнакост, истакао је у оним члановима који су се односили на Војводину и на положај српског народа царске привилегије, као правни темељ одговарајућих одредаба, а не револуционарне грађанске принципе једнакости грађана и народâ, које је *Устав* формално прокламовао. Тако су привилегије српском народу и његовим политичким вођама у ствари биле наметнуте као једини легитимни темељ и једини правни основ на који су могли да се позову.

Када се данас у политичким изјавама помиње Војводина и њена наводна аутономија за време аустроугарске владавине, мисли се обично на Војводство Србију и Тамишки Банат, што се може закључити из навођења, најчешће сасвим приближних, година његовог постојања. Пошто је ова творевина имала само карактер административно-територијалне јединице, без икакве самоуправе, не може бити ни речи о његовој аутономији. За све време трајања Хабзбуршке монархије, односно Аустроугарске, Војводина је представљала само политички програм, само неостварену жељу српског народа да се у држави постигне равноправност њених бројних народа, која би била зајемчена постојањем територијалне аутономије, чиме би се очувало оно што је, као што је већ поменуто, Милетић означио као „биће политично српског народа с ове стране“. Краткотрајно остварење тога

програма представљала је Српска Војводина 1848–1849. године, на територији која је била много мања него што је Мајска скупштина прогласила и која се сматрала за области где је српски народ чинио већину становништва. Никада призната, оспоравана и од стране двора и од стране нових мађарских власти, које су настојале да је угуше крвавим ратом, Српска Војводина је била само покушај да се оствари политички циљ – аутономија српског народа у склопу државе у којој је био, нарочито у другој половини XIX века угрожен и сам његов опстанак као народа.

Конституисање Војводине, као области са територијалном аутономијом започето је током Другог светског рата, а Скупштина изасланика народа Војводине у Новом Саду 30. и 31. јула 1945. године одлучила је да се Војводина прикључи федералној Србији. Одлука је потврђена на Трећем заседању АВНОЈ-а 10. августа 1945. године.⁹³ Конституисање Војводине као аутономне покрајине завршено је доношењем Закона о установљењу и устројењу Аутономне покрајине Војводине, 1. септембра 1945. године.⁹⁴

Dr. Ljubomirka Krkljuš

Professor
University of Novi Sad Faculty of Law

THE AUTONOMY OF VOJVODINA BEFORE 1918

Summary

The main purpose of this article is to review the historical legal position of Serbs in South Hungary, in order to examine whether autonomous Vojvodina existed during the existence of the Habsburg Monarchy or not. Immediately after the Great Migration (1690), as a consequence of the Battle of Vienna, and later in several instances, Serbs required a specified territory from the Monarchy to ensure their national survival, endangered by the Turks due to their pro-Austrian actions during the Siege of Vienna. Still, these requests were not accepted. The status of Serbs was regulated by means of the imperial privileges, which gave them personal

⁹³ Б. Петрановић, М. Зечевић, *Југославија 1918/1984, Збирка докумената*, Београд 1985, 624; Ч. Попов, Ј. Попов, *Аутономија Војводине, Српско питање*, Сремски Карловци 1993, 50;

⁹⁴ Б. Петрановић, М. Зечевић, *Југословенски федерализам, Идеје и стварност*, 1–2, Просвета, Београд 1987, 2, 167–169.

autonomy. They were considered as representatives of Orthodox faith and Serbian nation. Privileges were gradually limited, and in the end reduced to the ecclesiastical and educational issues. In consequence, the Serbian *Vojvodovina* (Dukedom) was proclaimed during the May Assembly in 1848. Several months later the Serbian organization of administration was carried out in the part of the territory proclaimed to be *Vojvodina*, though it was not recognized by the Monarch.

After crushing the Hungarian revolution, the Emperor, in order to curtail the territorial integrity of Hungary, proclaimed the foundation of the Dukedom of Serbia and the Timis Banat. It was an administrative-territorial unit within the centralized absolute Monarchy. There was no self-governance, and Serbian population was considered as minority. The Dukedom was abolished in 1860. During the ecclesiastical-national assembly in 1861 (Annunciation Assembly), the request was formulated for the establishment of *Vojvodina* as an autonomous territory. This request was refused again, while the conclusions of Annunciation Assembly remained the basic political programme of Serbs in Austro-Hungarian Monarchy, which was never realized. Therefore, the author concludes that *Vojvodina* did not exist as a region with territorial autonomy during the Habsburg rule. At that time it represented only a political idea, a political programme of the Serbs in South Hungary.

Key words: *Concept and Name of Vojvodina.– Serbian Privileges.– Serbian Movement 1848–1849.– Dukedom of Serbia and Timis Banat.– 1848 (Annunciation) Assembly.*